

Dějiny české literatury, jejichž první svazek, pojednávající o dějinách literatury starší, se dostává do rukou čtenářstva, jsou pokusem o soustavné marxistické pojetí vývoje naší národní literatury. Jejich praktické určení není jednoznačné: jsou zároveň určeny i širší čtenářské veřejnosti i školám jako vysokoškolská příručka. Nečiní si nároku na definitivnost: jsou spíše předstupněm k dějinám podrobným, první přehledkou nových úkolů, před které staví literární dějepis doba budování socialismu.

Jejich rozsah nebude proto příliš značný: asi 2000 stránek rozdělených do čtyř dílů není počet veliký, jde-li o vylíčení tisíciletého vývoje české literatury. Český literární vývoj je v Dějinách rozvržen do čtyř úseků, z nich první zabírá celou dobu od staroslověnských památek do začátku obrození. Každý z dalších tří naproti tomu obsáhne přibližně pouhé půlstoletí vývoje. Jednotlivé úseky pak mají své členění vnitřní: ve větší části (jen v literatuře doby starší, jež zaujímá několik staletí) a v drobnější pododdělení (v úsecích všech). Rozhraní těchto částí a pododdělení odpovídají vždy určitým proměnám ve společenském dění a jejich odrazu v literatuře. Hlavní úseky: starší literatura, obrození, rozvoj pokrokové měšťanské literatury, cesta české literatury k dělnické třídě, odpovídají zhruba tradiční periodisaci. Názory o umístění předělů mezi jednotlivými pododděleními, ba i mezi úseky, se ovšem mohou někdy různit. Tak např. na rozhraní mezi úsekem 2. (obrození) a 3. (rozvoj pokrokové měšťanské literatury) jsou v Dějinách léta padesátá přiřazena k období obrozenskému, protože v této době dorůstají k svým největším dílům autoři, kteří začali svou literární činnost v době před revolucí z r. 1848; jde zejména o K. Havlíčka-Borovského, K. J. Erbena a B. Němcovou; zdůrazňuje se při dělení souvislost odrazu revoluce z r. 1848 v literatuře s dozráváním příprav k ní. Má však svou oprávněnost také názor, že pokroková literatura bachovského období stojí ve znamení příprav k rozmachu let šedesátých a má být proto přiřazena k nim; v tom případě stává se rozhraním rok 1848 sám, i v literatuře, jako konec období obrozenského.

Otázkou bylo i konečné datum, ke kterému má vylíčení českého literárního vývoje v Dějinách dospět. Zásadní obtíž příruček literárních dějin je totiž ta, že nikdy nemohou dojít do skutečné literární přítomnosti; když nic jiného, odděluje je od ní doba vytištění

knihy. Redakce Dějin se proto rozhodla pro pevné konečné datum; bude jím rok osvobození Československa Rudou armádou, 1945. Po tomto datu počíná zásadní, v dějinách literatury zcela nová proměna funkce literatury ve společenském životě, jejího vztahu ke skutečnosti i k čtenáři. Tato proměna probíhá ještě dnes, v období kulturní revoluce, a vytváří tedy bezprostřední přítomnost literární tvorby. Aby mohla být v knize vystižena, jak jen stále uplývající přítomnost vystižena být může, bude na konci IV. dílu Dějin připojen oddíl výhledový, skládající se jednak z kapitoly obecné, jednak ze tří kapitol speciálních, pojednávajících o rozvoji základních uměleckých druhů — epiky, lyriky a dramatu v této době.

Tolik o uspořádání Dějin. Jde nyní o to, charakterizovat stručně metodu, kterou jsou pracovány. Dějiny jsou pokusem o soustavné marxistické pojetí vývoje české literatury. Literatura je proto pojata jako odraz třídního zápasu, s vědomím, že se tento zápas v nadstavbě odráží mnohdy složitě a že se někdy projevuje dokonce i rozpory uvnitř jednotlivých děl; odhalovat tuto složitost, rozpoznávat rozpory je úkolem rozboru literárně-historického. Rozbor literárněhistorický nesmí ovšem přitom pustit ze zřetel, že základní vývojovou tendencí literatury jakožto společenské síly je v každé době tendence k překonávání minulosti a k připravování budoucnosti, ať je ve skutečnosti jakýkoli okamžitý poměr síly tendence progresivní a reakční v jednotlivých obdobích; proto jako základní měřítko umělecké je uplatňováno měřítko pravdivosti uměleckého zobrazení. Původci literárních děl minulosti, i pokrokových, bývali nejčastěji příslušníci vládnoucích tříd; přesto však v lidu a jeho zápase za spravedlnost mělo svůj původ všechno, co kdy v literatuře bylo vytvořeno pokrokové; také lidová umělecká tvorba, ať viditelně nebo zahaleně, byla stálým zdrojem umělecké iniciativy.

Ačkoli je literatura odrazem třídního boje, má i svůj vlastní vývoj, sice závislý na společenském dění, jehož je odrazem, ale nepřetržitý. Není však vnitřně jednotný, neboť je pln protikladů, jež v něm vznikají jako odraz společenských rozporů; tyto rozpory vytvářejí dialektiku vývojového procesu. Viditelnými projevy této vnitřní dialektiky jsou literární směry a školy, generace, prostředky organizace literárního života, jako časopisy, literární sdružení, nakladatelství, někdy literární almanachy, manifesty atd.

Žádná národní literatura se nevyvíjí bez souvislosti s jinými národními literaturami. Starší literární věda tu mluvila o vlivech a mínila tím vztah jednosměrný, při kterém některé literatury, zpravidla literatury velkých západních národů, byly pokládány za samozřejmé zdroje „vztařování“ literárních vlivů. Marxistická literární věda vychází z předpokladu, že vztahy mezi literaturami dějí se zásadně na základě vzájemné rovnosti a často přímé vzájemnosti a že to, co z jedné národní literatury je přejímáno do jiné,

je přejímáno proto, že toho společnost, která vytváří přejímající literaturu, potřebuje; přejaté literární prvky, ať obsahové, ať formální, nabývají proto nového ideového smyslu. Pro český literární dějepis, který nepříliš dávno prošel obdobím přeceňování cizích vlivů, znamená toto hledisko zásadní změnu metody. Ke vzájemným vztahům patří v historii české literatury také vztah k literatuře slovenské. Ten je však zcela jiného rázu než vztahy k literaturám jiným: jde tu o nejužší a nepřetržitou souvislost celých dvou národních kultur, z nichž každá je nemyslitelná bez stálé přítomnosti druhé; i když jednou se jevil silnějším vliv kultury české na Slovensku a jindy opět slovenské v zemích českých, je povinností literární historie počítat s ním na obou stranách jako s nepřetržitým.

Vzájemné vztahy mezi národními literaturami, pohlížíme-li na ně ze stanoviska určité z nich, nejsou stejně závažné ani stejně nepůsobí. Tak např. v české literatuře 19. stol. se nejzřetelněji uplatnily vlivy německé, francouzské a ruské, každý z nich však jinak, v jiné funkci a také s jinou závažností. Tak k literatuře německé měla literatura česká nejbližší v době obrozenské, k literatuře francouzské v druhé polovině 19. stol. a v prvních třech desetiletích stol. 20. Vliv literatury ruské pak je v 19. a 20. stol. nepřetržitý a má zcela jinou funkci než vztah ke kterékoli ze západních literatur; kdežto vlivy západních literatur, i když mnohdy ne neplodné, obsahovaly v sobě vždy nebezpečí kosmopolitismu, byl vliv ruský vždy dialektickým protikladem k nim — vždy českou literaturu vracel jejímu nejvladnějšímu národnímu rázu. Vedle jmenovaných vlivů soustavných projevil se během 19. a 20. stol. i vlivy některých jiných národních literatur, slovanských i neslovanských, přechodnějšího rázu, přesto však mnohdy velmi závažné (tak vliv literatury polské, s těžištěm v období obrozenském). Nejde zde však o jejich rozbor, nýbrž jen o obecnou charakteristiku metody, jaké bylo použito při sledování cizích vlivů na českou literaturu; nemluvíme zde o způsobu, jakým se uplatňovaly cizí vlivy v literatuře doby starší; co je zde řečeno o zásadní vzájemné rovnosti národních literatur, platí plnou měrou i pro dobu starší, a platí pro ni i zásada vzájemných dialektických vztahů mezi jednotlivými vlivy, působícími zároveň na určitou národní literaturu. Přesto však je problematika starší literatury stejně jako v jiných otázkách i v otázce vlivů do té míry odlišná od problematiky literatury novější, že musí být v své konkrétnosti projednána v souvislosti se starší literaturou.

Je nyní třeba aspoň zmínky o způsobu, jakým jsou v Dějinách pojaty vztahy mezi literaturou „umělou“ a lidovou slovesností. Tradiční literární historie projevovala v této věci vždy jisté rozpaky. O vlivu folklóru na umělou literaturu mluvila téměř jen v oněch obdobích, kdy byl ze strany umělé literatury programový. A otázku vlivu literatury umělé na folklór přehlížela — v té věci průkopníky stali se literární vědci marxističtí, především

Zd. Nejedlý a B. Václavek, kteří vztah mezi literaturou a lidovou slovesností pojímali dialekticky, jako vztah vzájemný. Nejde zde ovšem o folklór sám, ale o to, aby bylo objasněno, že dialektický charakter vztahu mezi literaturou umělou a lidovou slovesností předpokládá stálé kladení otázky po vztahu mezi oběma těmito druhy literárních projevů, při každém vývojovém úseku literatury umělé, ne jenom tam, kde je jejich souvztažnost zcela najeově; vždy může položení této otázky objasnit literární dění, někdy i ze stránky nečekané. Z dialektické povahy vztahu mezi umělou literaturou a lidovou slovesností vyplývá i metodologický požadavek, aby tento vztah byl zkoumán v celé své šíři a rozmanitosti, ne jenom s přihlížením ke „klasickému“ folklóru; vyskytují se za určitých historických okolností básnické zjevy, které mají např. souvislost s písní kramářskou, jiné zas s dětskými říkadly atd.

Nakonec několik slov o pojetí umělecké formy, o jaké usilují Dějiny. Základní předpoklad je zde ten, že vlastním jádrem básnického zobrazení je obsah, a že forma (kromě případů, kdy ustrnuje ve formuli a ztrácí tak souvislost se skutečností) je k tomu, aby sloužila pravdivosti uměleckého zobrazení v nedílném spojení s jeho ideovým obsahem. Umělecká forma je už podle své povahy těsně spjata s osobností každého jednotlivého spisovatele, tím výrazněji, čím větší je spisovatel, o kterého jde. A přece má v každém období umělecká forma literatury i některé rysy společné všem spisovatelům onoho období (popř. jisté generace, jistého literárního směru); jsou to rysy vyplývající z obecného ideového směřování doby (generace atd.), takže lze klást i otázku „dobového“ atd. uměleckého mistrovství.

Pokusili jsme se v nejstručnějším obryse charakterisovat metodu, s jakou Dějiny přistupují k vylíčení literárního vývoje. O souvislý jeho obraz se pokoušejí „obecné“ kapitoly, kterými počínají jednotlivá pododdělení. Nejsou to, jak bývalo zvykem, pouhé úvody: spíše je v nich hlavní osnova knihy. Právě ony mají za úkol ukázat literární proces jako odraz společenského dění, jeho nepřetržité plynutí, dialektiku jeho pohybu i zvraty, kterými prochází. Je ovšem nevyhnutelné, že v těchto „obecných“ kapitolách ustupují do pozadí jednotlivé osobnosti ve prospěch obecného literárního dění: přihází se často, že se o jednotlivých osobnostech děje zmínka na několika místech, často v různých pododděleních, ba i úsecích. Budou proto v Dějinách mnozí autoři, jejichž celkový profil bude třeba shledávat podle rejstříku.

Nebylo však možné jinak, nemělo-li se vylíčení českého literárního vývoje rozpadnout, jak tomu bývalo v starších příručkách dějin literatury, v kapitoly o jednotlivých spisovatelích, které by ovšem vůbec nemohly vystihnout dialektiku literárního procesu. Z druhé strany nebylo ovšem možné vyloučit z Dějin osobnosti, neboť to by také bylo pokřivením

celkového obrazu. Osobnost, jednatel je přece nositelem objektivních, nadosobních vývojových tendencí, a čím účinnější je jeho zásah do vývoje, tím zřetelněji se uplatňuje jako činitel spojující literaturu se životem společnosti, se zápasem třídy, která je nositelkou společenského pokroku. Proto bylo do jednotlivých pododdělení vloženo za kapitolu obecnou několik kapitol líčících co možná všestranně tvůrčí cestu velkých spisovatelů té doby. Výběr nebyl snadný. Zásadou při něm bylo, že osobnosti, na které případnou zvláštní kapitoly, mají být osobnosti pro dané období typické — podle toho byly také přiřazovány k takovým obdobím, v kterých se jejich činnost uplatnila nejvýrazněji ze stanoviska společenské účinnosti literatury. Jsou ovšem vždy možny pochybnosti a diskuse o tom, je-li ta která osobnost tak důležitým zjevem, aby mohla být nazvána ve smyslu historickém typickou; a jsou možny tím spíš, že množství kapitol o jednotlivých osobnostech je nutně omezeno rozsahem Dějin. Výběr osobností pro „monografické“ kapitoly nemohl se tedy i při nejpečlivějším výběru stát nesporným. Nesporný však je metodologický princip, že hlavně vynikající spisovatelé svými individuálními tvůrčími činy probouzejí nejúčinněji uskutečnění objektivních pokrokových tendencí v literárním vývoji a že proto nejde (a ani v budoucnosti nepůjde) o osobitý rozbor všech jednotlivých autorů, kteří se kdy literárního procesu zúčastnili, nýbrž o soustředění pozornosti hlavně na ty z nich, kteří měli jako umělci dost síly, aby svým individuálním uměleckým úsilím stanuli v čele zápasu literatury za společenský pokrok. Je ovšem třeba nakonec poznamenat, že v období starší literatury monografické kapitoly z valné části nemohly být věnovány autorským osobnostem, jejichž jména jsou nám často neznáma, ale jednotlivým literárním dílům.